

اعتبارات خرد در خاورمیانه و شمال آفریقا

بخش دوم

World Bank Institute and World Bank, **ماخذ:**
Middle East and North Africa Region,
Human Development Group and Finance,
Private Sector, and Infrastructure Group
نوشته: Judith Brandsma & Laurence Hart
ترجمه: علیرضا آذرنوش

اشاره

همانطور که در بخش اول این گزارش اشاره شد، اعتبارات خرد در خاورمیانه و شمال آفریقا صنعتی جوان محسوب می‌شود. قدیمی‌ترین برنامه این منطقه "اتحادیه بازرگانان اسکندریه" است که حدود ۱۰ سال پیش کار خود را در مصر آغاز کرد، در حالی که در سایر نقاط دنیا، به‌ویژه در آسیا و آمریکای لاتین، از عمر نهادهای اعتباری خرد بیش از چند دهه می‌گذرد. به‌همین خاطر، نهادهای مزبور و سیاستگذاران خاورمیانه و شمال آفریقا برای کسب تجربه از سایر مناطق و فراگرفتن درس‌های آموزنده و انطباق آنها با محیط خودشان، از موفقیت بی‌مانندی برخوردار هستند.

ابعاد و گستره فقر در خاورمیانه و شمال آفریقا با سایر مناطق در حال توسعه دنیا متفاوت است. نخستین تفاوت این است که میزان فقر این منطقه بسیار کمتر است. در سایر مناطق در حال توسعه، بسیاری از مردم فقیر یا ازگرسنگی می‌میرند یا از کمبود شدید مواد غذایی رنج می‌برند، درحالی‌که این مورد در خاورمیانه و شمال آفریقا نادر است. تنها، درآمد سرانه دو کشور این منطقه - یعنی جیبوتی و یمن - زیر ۱۰۰۰ دلار است و بقیه کشورهای منطقه دارای درآمد متوسط هستند.

با وجود این، کشورهای مزبور با وجود درآمد متوسط، از انواع گوناگون فقر رنج می‌برند که با توجه به مناطق و گروه‌ها، با یکدیگر متفاوت است. مثلاً فقر در

ویژگی‌های اصلی

صنعت اعتبارات خرد در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا نسبت به سایر نقاط دنیا متفاوت است، زیرا:

- * انتظارات شدیداً بالاست: اعتبار خرد برای بیکاری یک راه حل یا نوشدارو محسوب نمی‌شود.
- * از اعتبار خرد تعریف درستی نشده است: بیشتر واسطه‌های اعتبارات خرد تنها کاری که می‌کنند، ارائه اعتبار به بنگاه‌های اقتصادی است، و خدمات پس انداز و سپرده ارائه نمی‌دهند.

- * دولت‌ها علاقمند به کنترل اعتبارات خرد هستند، و تاکنون تعدادی از کشورها در این مورد قوانینی را به تصویب رسانده‌اند. این کار باعث به‌خطرافتادن توسعه سالم اعتبارات خرد می‌شود.

- * مسایل نسل دوم می‌تواند باعث کندشدن رشد این صنعت شود. بسیاری از نهادهای اعتباری خرد، در پی رشد سریع اولیه، دستخوش بحران می‌شوند و برای تقویت و بازسازی نیاز به زمان دارند.

- * از متدولوژی‌های تامین مالی اسلامی توسط برنامه‌های جدید اعتبارات خرد استفاده می‌شود و برنامه‌های موجود که از تامین مالی اسلامی استفاده می‌کنند - و برخی از آنها بسیار بزرگ هستند - چشمگیرتر شده‌اند.

- * برنامه‌های وام‌دهی نوپا برای واحدهای بسیار کوچک توسط آن دسته از بانک‌های بازرگانی اجرا می‌شوند که از بهترین روش‌های تامین اعتبارات خرد

مناطق روستایی نسبت به نواحی شهری غالباً رایج‌تر است، ولی در نواحی شهری معمولاً مردم فقیر بیشتری زندگی می‌کنند، به‌ویژه در حومه شهرهای مهم مانند قاهره یا کازابلانکا. به‌علاوه، به‌نظر می‌رسد که در خاورمیانه و شمال آفریقا زنان بیشتر از سایر نقاط دنیا مورد بی‌مهری و بی‌توجهی قرار گرفته‌اند.

به نظر می‌رسد که زنان در خاورمیانه و شمال آفریقا بیشتر از سایر نقاط دنیا مورد بی‌مهری و بی‌توجهی قرار گرفته‌اند.

برخی از افراد خیر و مردم این منطقه نیز استدلال کرده‌اند که شرایط اجتماعی و فرهنگی زنان این منطقه به‌نحوی است که ارائه خدمات مالی به آنها را دشوار می‌سازد. برای مثال، زنان غالباً به اجازه شوهرانشان نیاز دارند تا بتوانند وام بگیرند و یا به جلسات گروهی بروند. در سایر موارد نیز آنها قانوناً نمی‌توانند قراردادهای وام را امضا کنند و یا حساب بانکی باز کنند. بدین ترتیب، برخی براین عقیده‌اند که منظور کردن زنان در این برنامه‌ها کار درستی نیست. در نتیجه، درصد مشتریان زن نهادهای اعتباری خرد در خاورمیانه و شمال آفریقا نسبت به سایر نقاط دنیا بسیار کمتر است. البته این وضعیت رو به تغییر و بهبود است.

برای این واحدها استفاده می‌کنند.

* برنامه‌های وام‌دهی برای بیکاری از لحاظ مشتریان فعال و وجوه تخصیص یافته، نقش مهمی را در خاورمیانه و شمال آفریقا ایفا می‌کنند و غالباً با برنامه‌های اعتبارات خرد اشتباه گرفته می‌شوند. این برنامه‌ها از رهیافتی شبیه به رهیافت وام‌دهی برای فقر استفاده می‌کنند که در بخش پیشین شرح داده شده‌است.

انتظارات بیش از اندازه است

دولت‌ها و سیاستگذاران این منطقه انتظارات بیش از اندازه‌ای از اعتبارات خرد دارند و علت آن هم تاحدی به این واقعیت مربوط است که این اعتبارات سهل‌الوصول و رایج شده‌اند. این طرز فکر و انتظارات تا جایی پیشرفت کرد که اعلام شد دسترسی به اعتبار یکی از حقوق انسانی به‌شمار می‌رود. برخی از هبه‌کنندگان و دست‌اندرکاران هم اعتبارات خرد را بیش از ارزش خودشان عرضه می‌کنند و این هیچ کمکی به دیالوگ سیاسی متبادل و آگاهانه و همچنین، تعیین اولویت‌ها نمی‌کند. دولت‌های خاورمیانه و شمال آفریقا با مساله بیکاری فزاینده، به‌ویژه در میان جوانان روبرو هستند، و برخی از سیاست‌گذاران به اعتبارات خرد به عنوان یک راه حل نگاه می‌کنند. سایر سیاستگذاران نیز برخی اوقات به خاطر فشار هبه‌کنندگان، اعتبارات خرد را راه‌حل فقر می‌دانند. در هر دو حالت، آنها اشتباه می‌کنند.

دولت‌ها و سیاستگذاران منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا انتظارات بیش از اندازه‌ای از اعتبارات خرد دارند.

اعتبارات خرد راه حل بیکاری نیست: هدف توسعه‌ای اصلی اعتبارات خرد، واسطه‌گری مالی است، یعنی افزایش دسترسی افراد فقیر به خدمات مالی، ایجاد شغل یا کاهش بیکاری هدف اصلی نیست. گرچه ممکن است که از این طریق اشتغالزایی هم به‌طور غیررسمی ایجاد شود، ولی تعداد این نوع مشاغل زیاد نیست، و غالباً به حفظ و تداوم فعالیت اقتصادی کارآفرین خرد (یا ظرفیت درآمد زایی) او

محدود می‌شود. به‌علاوه، هدف کلیدی اعتبار خرد، واحدهای تجاری موجود یا فعالیت‌های اقتصادی خرد است. کمک به افراد بیکار، که غالباً کارآفرینان خرد محسوب نمی‌شوند، موجب ایجاد کار و کسبی می‌شود که با بهترین روش‌های اعتباری خرد سازگار است. گفتگو با مدیران برنامه‌های پیشرو منطقه این موضوع را تایید می‌کند. هدف بسیاری از این برنامه‌ها زنانه هستند که سال‌هاست مشتری آنها هستند و یک فعالیت اقتصادی پایدار یک نفره را ایجاد کرده‌اند که به درآمد خانواده کمک می‌کند. سایر منابع درآمدی خانوار ممکن است شامل دستمزد، مستمری و غیره باشد، ولی به دلیل افزایش بیکاری در برخی کشورها (مانند غزه و لبنان) کارآفرین زن تنها منبع درآمد خانوار شده است. همسر، پسر، یا برادر این کارآفرین یا اخراج شده‌اند و یا نتوانسته‌اند کار پیدا کنند. برخی از زنان، اعضای خانواده خود را به برنامه اعتبارات خرد معرفی کرده و برای آنها درخواست وام کرده‌اند. برنامه‌ها نیز ناچار شده‌اند که آنها را رد کنند، زیرا مهارت و تجربه کارآفرینی نداشته‌اند، و بهتر این بوده که به جای اداره یک واحد برای خودشان، برای دیگران کار کنند. اعتبار خرد یکی از ابزارهای متعدد کاهش

فقر است: همانطور که اشاره شد، اعتبار خرد یک ابزار قدرتمند برای گروه‌های معینی از افراد فقیر است، یعنی آنهایی که زیر خط فقر هستند (نسبتاً فقیر) و آنهایی که بالاتر از آن هستند (مردم غیرفقیر آسیب‌پذیر). اگرچه اعتبارات خرد می‌تواند باعث افزایش درآمد شود، ولی حاصل اصلی آن کاهش آسیب‌پذیری افراد فقیر نسبت به ضربه‌های خارجی و فشارهای اقتصادی است. بی‌تعارف باید گفت که دستیابی افسرد فقیر به خدمات مالی، مانع از فقیرتر شدن آنها می‌شود.

بسیاری از مردم فقیر، به‌ویژه افراد بسیار فقیر، احتمالاً از اعتبارات خرد منتفع نمی‌شوند، ولی کارگزاران و دست‌اندرکاران باید خدمات مالی، به‌ویژه پس‌انداز و بیمه را توسعه دهند تا اینگونه افراد بتوانند برای خود درآمد و دارایی ایجاد کنند.

اعتبارات خرد به روشنی تعریف نشده است برنامه‌های اعتباری خرد در خاورمیانه و شمال آفریقا عمدتاً برای سرمایه‌گذاری بنگاه‌های اقتصادی اعتبار می‌دهند، ولی همانطور که اشاره شد، اینگونه اعتبارات یکی از خدمات مالی متعددی است که افراد

فقیر به آن نیاز دارند. این افراد همچنین برای سایر نیازهای خود، به‌ویژه در مواقع ضروری، به اینگونه اعتبارات نیازمندند و به‌خصوص این زنان هستند که از خدمات پس‌انداز و سپرده‌گذاری نفع می‌برند. اما به دلیل تعریف نهنندان روشن اعتبارات خرد در منطقه، بسیاری از مشتریان بالقوه، به ویژه زنان از این خدمات محروم هستند.

تنها دو برنامه در منطقه، یکی در لبنان و دیگری در یمن، به بسیج پس‌اندازهای داوطلبانه مبادرت کرده‌اند. این ادعا که موانع قانونی و کنترلی باعث محدودیت پس‌اندازها می‌شوند، چندان معتبر نیست، زیرا این برنامه‌ها پس‌انداز را به‌عنوان خدمات واقعی ارائه می‌دهند، یعنی وجوه پس‌اندازها را در بانک‌ها به نام مشتریانانشان سپرده‌گذاری می‌کنند. در نتیجه، پس‌اندازها قانونی هستند و به‌طور خودکار زیر نظارت بانک قرار می‌گیرند.

هدف توسعه‌ای اصلی اعتبارات خرد، واسطه‌گری مالی است، یعنی افزایش دسترسی افراد فقیر به خدمات مالی.

نبود خدمات پس‌انداز و سپرده‌گذاری نشان می‌دهد که چرا در بعضی کشورها مانند مصر، سهم وام‌گیرندگان زن اندک است. با پی‌بردن به این واقعیت، برنامه اصلی اعتبارات خرد مصر، طرح بانکداری روستایی را آغاز کرد که در آن زنان می‌توانستند پس‌انداز کنند و وام بگیرند. همچنین، برخی از این پس‌اندازها اجباری است (یعنی پس‌انداز یکی از شرایط دریافت وام می‌باشد). در عین حال، زنان آزادند که فقط پس‌انداز کنند و وام نگیرند.

برخی از برنامه‌ها وام‌های ضروری می‌دهند، مثلاً برای تعمیرات سقف ساختمان یا معالجه بیماری‌های اورژانس، ولی اعطای این وام‌ها تنها در موارد استثنایی صورت می‌گیرد. البته برخی از برنامه‌های اسلامی این نوع وام‌ها را به‌طور منظم ارائه می‌دهند، که قرض‌الحسته نام دارد.

دولت‌ها به کنترل و نظارت بر اعتبارات خرد علاقمندند

دولت‌ها، تقریباً به خاطر انتظارات غیر واقعی و نادرست (در برخی اوقات به واسطه فشار هبه‌کنندگان و

برداشت نادرست از اعتبار خرد) شدیداً به اعتبارات خرد علاقمند شده‌اند. واکنش خودکار یک دیوانسالار در این زمینه کنترل و تنظیم این صنعت است، ولی این می‌تواند خطرناک باشد، زیرا کنترل و نظارت می‌تواند مانع نوآوری و پایداری شود. برای مثال، قانون سال ۱۹۹۹ تونس در مورد اعتبارات خرد می‌تواند مانع از رشد این صنعت شود، اگرچه هنوز زود است که در این مورد قضاوت شود. مراکش نیز قانون مشابهی را تصویب کرده و دولت مصر نیز این صنعت را کنترل و نظارت می‌کند.

دولت‌ها نباید صنعت اعتبارات خرد امروزه را کنترل کنند. تنها زمانی این کار توجیه‌پذیر است که نهادهای معدود اعتباری خرد صاحب صلاحیت منطقه (که تعدادشان به کمتر از ۱۰ می‌رسد) شروع به پس‌انداز و سپرده‌گیری کنند. تا آن زمان، نهادهای مذکور باید آزمایش کنند، نوآوری کنند و رشد نمایند. برنامه‌های اعتبارات خرد این منطقه از دخالت دولت‌هایشان نگرانند. در مصر این شعار نقل محافل است که "عدم کنترل و نظارت، بهتر از کنترل و نظارت نادرست است". جای تعجب نیست که تعدادی از نهادهای اعتباری خرد وضعیت حقوقی خود را از "سازمان غیر دولتی" به شرکت خصوصی تغییر داده‌اند. در واقع، ترس از دخالت دولتی یکی از دلایل این کار بوده است.

مشکلات نسل دوم می‌تواند رشد این صنعت را آهسته کند

یک برنامه اعتباری خرد مانند یک کار جدید است، که دارای یک منحنی تکامل سازمانی (یابوخی اوقات انقلابی) است. بسیاری از برنامه‌های اعتباری خرد پس از دوره راه‌اندازی اولیه، شاهد رشد سریع خود هستند. سیستم‌های مدیریتی آنها ساده است (صاحب یا مدیر تشکیلات غالباً می‌تواند بر تمام فعالیت‌ها نظارت کند)، حساسرسی اصولی است، و مدیریت دارایی وام ساده است، زیرا کارکنان معمولاً تمام وام‌گیرندگان را مشخصاً می‌شناسند.

ولی با گسترش برنامه، کادرهای مدیریتی باید توسعه یابند، سرپرستان وام و مدیران منطقه باید استخدام شوند و شبه‌های متعدد باید ایجاد شود. بنابراین، مدیریت دارایی وام دیگر نمی‌تواند با شیوه دستی و سنتی انجام شود. سیستم اطلاعات مدیریت، مدیریت دارایی - بدهی، کنترل‌های داخلی،

حسابرسی و مدیریت مالی نیز اهمیت جدی پیدا می‌کنند. بدیهی است که سازمان مورد بحث نیاز به انطباق هم خواهد داشت و ممکن است که همزمان با بازسازی و تقویت سیستم‌های مدیریتی و اداری، با یک دوره رشد آهسته روبرو شود. همچنین، باید به ارایه شیوه‌های جدید وامدهی و ارایه انواع گوناگون وام نیز مبادرت ورزد.

در مصر این شعار نقل محافل است که "عدم کنترل و نظارت، بهتر از کنترل و نظارت نادرست است".

در برخی موارد، این تغییرات سازمانی دستخوش بحران‌هایی مانند عزیمت یکی از مدیران عامل یا کشف تقلب و کلاهبرداری قرار می‌گیرد. تعدادی از این برنامه‌ها در خاورمیانه و شمال آفریقا مژه کلاهبرداری را چشیده‌اند، زیرا سیستم‌های مدیریت داخلی آنها قادر نبودند که با رشد سریع همراه شوند. بدیهی است که کلاهبرداری و تقلب ضربه‌های جدی به کارکنان، مدیران و هیات‌های مدیره این سازمان‌ها وارد کرد، ولی در عوض آنها قوی‌تر، عاقل‌تر و آماده‌تر شدند. در واقع، تحولات به وجود آمده در زمینه‌های توسعه سازمانی، ساختارها و حرفه‌ای‌گرایی به قدری چشمگیر بود که تقریباً این تصور ایجاد شده بود که اگر برنامه‌های بخواهد توسعه سازمانی را تسریع کند، باید به نوعی کلاهبرداری را تجربه کند. در این زمینه، مدیران برنامه‌های اعتباری خرد در مراکش که رشد چشمگیری داشته‌اند، باید احتیاط را پیشه کنند.

موضوع جانشینی هم به صورت یک مساله جدی در منطقه درخواهد آمد. مدیران برخی از برنامه‌های مهم در انتظار بازنشسته شدن هستند، درحالی‌که برخی دیگر به دنبال فرصت می‌گردند. بسیاری از برنامه‌های خاورمیانه و شمال آفریقا، همچون بسیاری از موارد مشابه در سایر نقاط جهان، بیش از اندازه به رهبران خود - که اغلب پیشگامان خیال‌پرداز کشورشان بوده‌اند - وابسته هستند. خیال‌پردازان و پیشگامان برخی اوقات خالقان و نوآوران خوبی هستند، ولی مدیران خوبی نیستند. در نتیجه، برخی از آنها ممکن است توجه کافی به موضوع جانشینی نداشته باشند.

در طول یک بحران یا بازسازی سازمانی، رشد

کاهش خواهد یافت یا ممکن است حتی روند معکوس در پیش بگیرد. زمانی که مسایل سازمانی برطرف شود، تابروزی بحران سازمانی بعدی - همچون تغییر در وضعیت حقوقی - رشد احیا خواهد شد، و این طبیعی است.

متدولوژی‌های تامین مالی اسلامی روز به روز رایج‌تر می‌شوند

یکی از تمهیدات مهم اسلامی، تقبیح رباخواری است، یعنی قرض دادن پول با نرخ بهره خارج از حد متعارف. بر اساس یافته‌های تاریخی، در عصر پیش از اسلام، ربا که ترجمه آزاد آن زیاد از حد است، نوعی شیوه وامدهی محسوب می‌شد و بدهکاران مجبور بودند که مقدار پول ثابتی را که بیش از اصل پول قرض گرفته شده بود، به وام‌دهنده بپردازند. بیشتر محققان اسلامی بر این باورند که این مقدار اضافه - یا ربا - ممنوع است. گرچه تفاوت‌های جزئی در تعبیر و تفسیر آن وجود دارد، ولی به‌طور کلی، کسب درآمد از طریق وام‌دادن (با توجه به مقررات اسلامی) حرام تلقی می‌شود. بدین ترتیب، جای تعجب نیست که بیشتر استراتژی‌های تامین مالی اسلامی تلاش کرده‌اند تا تمام اشکال نرخ بهره اسمی ثابت را حذف کنند. محققان مسلمان هیچ تفاوتی بین نرخ‌های بهره اسمی و واقعی قایل نیستند، بلکه بر این تصورند که تمام نرخ‌های بهره واقعی هستند و در نتیجه، مانع سرمایه‌گذاری و اشتغال محسوب می‌شوند. ولی لغو نرخ‌های بهره ثابت بدین معنی نیست که هیچ پاداشی برای سرمایه وجود ندارد. برعکس، سودآوری - تازمانی‌که این سودهایی حساب و کتاب نباشد یا از طریق فعالیت‌های انحصاری یا کارتل حاصل نشود - در جامعه اسلامی پذیرفته شده و مجاز است. اسلام سود را - به جای بهره - نزدیک‌تر به مفهوم اخلاقیات و عدالت می‌داند، زیرا کسب سود ذاتاً شامل مشارکت در ریسک و پاداش (یا به عبارتی، ضرر و زیان) است. سودآوری با آرمان‌های عدالت اجتماعی در اسلام همخوانی دارد، زیرا هم کارآفرین و هم وام‌دهنده ریسک سرمایه‌گذاری را می‌پذیرند.

رایج‌ترین اشکال وامدهی اسلامی عبارتند از مضاربه، مرابحه، و مشارکت (توضیح شماره یک). بر اساس قرارداد مضاربه، سرمایه را وام‌دهنده تامین می‌کند و کارآفرین نیروی کار و تخصص رافراهم می‌آورد و سود و زیان هم بر اساس سهم از پیش تعیین

شده بین هر دو تقسیم می‌شود. مباحثه نیز یکی از ابزارهای تامین مالی کوتاه مدت است که اساس آن حول محور تامین مالی خرید جنس یا هزینه، به‌علاوه فروش با قیمت بالاتر می‌چرخد (این دو مورد به‌طور مشروح در بخش مربوط به تجربه کشورها، به‌ویژه مورد یمن، به بحث گرفته خواهد شد). مشارکت هم یک نوع قرارداد مشارکت در دارایی است که در آن بیش از دو نفر به تامین سرمایه و نیروی متخصص یک پروژه کمک می‌کنند. در این قرارداد، سود و ضرر به نسبت مقدار پول سرمایه‌گذاری شده تقسیم می‌شود. این نوع داد و ستدها به‌طور سنتی برای سرمایه‌گذاری‌های میان مدت و دارزمدت مورد استفاده قرار می‌گیرند.

در یمن، تمام برنامه‌های اعتباری خرد - به‌جز یک مورد - از شیوه‌های تامین مالی اسلامی استفاده می‌کنند. تجربه به‌دست آمده به‌طور کلی، خوب بوده است. با این حال، هزینه‌های عملیاتی تامین وام افزایش داشته است و برخی از وام‌گیرندگان - که در تمام دنیا جزو کارآفرینان با شعور محسوب می‌شوند - درخواست وام‌هایی با نرخ بهره ثابت کرده‌اند. با وجود این، ارائه خدمات مالی مبتنی بر اصول اسلامی می‌تواند تقاضایی را که سایر برنامه‌ها قادر به پاسخگویی به آن نیستند، برآورده کند.

در برخی از کشورها مدت‌هاست که برنامه‌های تامین مالی اسلامی بزرگ وجود دارد که در این گزارش منظور نشده‌است، زیرا اطلاعات کامل و موثقی وجود نداشت. اگرچه ماحصل این برنامه‌ها چندان چشمگیر نبوده‌است، ولی خدمات آنها بسیار ارزشمند و با شیوه‌های حرفه‌ای ارائه شده است. یکی از نمونه‌های خوب در این مورد، بنیاد مسکن پولی لبنان است که یک سازمان خصوصی با حدود ۵۰۰۰ مشتری فعال می‌باشد. نیمی از این مشتریان از وام‌های اضطراری کمتر از ۱۰۰۰ دلار با بازپرداخت شش ماهه استفاده می‌کنند، و بقیه وام‌های کمتر از ۱۰۰۰۰ دلار به‌عنوان سرمایه کاری واحدهایشان دریافت می‌کنند.

افزایش برنامه‌های وام‌دهی برای واحدهای بسیار کوچک

تعدادی از برنامه‌های منطقه - مانند برنامه تامین مالی مسکن تعاونی (CHF) در اردن و لبنان، برنامه آژانس آمریکایی برای توسعه بین‌المللی (USAID) در نوار غربی و غزه، و پروژه دولتی هلند

با همکاری شرکت تامین مالی بین‌المللی (IFC) عبارتند از:
 * تمرکز زدایی در مورد تصمیم‌گیری وام‌ها.
 * ارزیابی درخواست‌های وام بر اساس جریان واحدهای کوچک استفاده می‌کنند. این تجربیات نقدینگی و شخصیت افراد به‌جای دارایی‌ها و اسناد.

توضیح شماره یک استفاده از مالیه اسلامی برای اعتبارات خرد		
<p>مضاربه: در قرارداد مضاربه کارآفرین کوچک و برنامه اعتبار خرد طرفین قرارداد محسوب می‌شوند که سرمایه بولی از طرف برنامه و نیروی کار و تخصص هم از طرف کارآفرین تامین می‌شود. سود مشارکت نیز طبق درصد توافقی بین طرفین تقسیم می‌شود، گرچه میزان آن مشخص نیست. در عمل، برنامه اعتبار خرد دارای بنگاه اقتصادی کوچک را از طریق وام در اختیار خود دارد؛ در ابتدا، ممکن است ۱۰۰ درصد از سهام را در تملک داشته باشد و در نتیجه، ۱۰۰ درصد از سود را نیز از آن خود کند، ولی با پرداخت هریک از اقساط توسط کارآفرین، در واقع، او سهام را بازخرید می‌کند. بدین ترتیب، کارآفرین با پرداخت هر قسط، سود بیشتر و برنامه سود کمتری را به‌دست می‌آورد.</p> <p>از نقطه نظر اعتبارات خرد، این مدل چند اشکال دارد که مهم‌ترین آن‌ها نامشخص بودن میزان سود حاصله است. ولی باید توجه داشت که حتی در بهترین برنامه‌های اعتباری خرد هم سود نوسان دارد. مشکل دوم، فشار ناشی از اداره وام و نظارت بر آن است. حتی اگر سود مشخص باشد، مقدار بازپرداخت وام در هر دوره از طرف وام‌گیرنده متفاوت است (و کارشناس وام باید مقادیر متفاوتی را جمع‌آوری کند). همین پیچیدگی یا به عبارتی نبود سادگی و سهولت - نسبت به اقساط مساوی - باعث سردرگمی هر دو طرف، یعنی وام‌گیرندگان و کارشناسان وام می‌شود. با توجه به این که هریک از کارشناسان وام بین ۱۰۰ تا ۲۰۰ وام‌گیرنده را در حوزه اداری خود دارد، حاشیه اشتباه هم قابل توجه است.</p> <p>مراهبه: این مدل شبیه به تامین مالی تجاری در زمینه وام‌های مربوط به سرمایه کاری و اجاره به شرط تملیک در زمینه وام‌های مربوط به سرمایه بولی است. برنامه تامین مالی خرد کالا را می‌خرد و آنرا به قیمت هزینه تمام شده به‌علاوه درصدی سود برای جبران هزینه‌های اداری، به کارآفرین می‌فروشد. کارآفرین نیز مبلغ وام را به اقساط مساوی بازپرداخت می‌کند. در این مدل قرار داد هم درک آن برای وام‌گیرنده آسان‌تر است و هم اداره آن برای برنامه اعتبارات خرد با سهولت بیشتری انجام می‌شود. به‌علاوه، در این نوع قرارداد، وثیقه به‌طور خودکار تامین می‌شود، زیرا برنامه تا زمان پرداخت آخرین قسط، مالک کالا شناخته می‌شود.</p>		
موضوع	مضاربه (مشارکت در سود)	مراهبه (خرید - فروش مجدد)
- بیشترین کاربرد برای هزینه برای وام‌گیرندگان	- دارایی‌های ثابت - بالاست، زیرا سود مشارکت برنامه، به‌خاطر ریسک بالای آن، زیاد است	- سرمایه کاری و پولی - پایین است
- پذیرش اولیه وام‌گیرنده	- بالاست	- پایین است، زیرا این مدل شبیه به نرخ‌های بهره ثابت است.
- ریسک برای وام‌گیرنده	- پایین است، مشروط بر این که حداقل سود از پیش تعیین شده وجود نداشته باشد	- بالاست
- ریسک برای برنامه	- بالاست مشروط بر این که حداقل سود از پیش تعیین شده وجود نداشته باشد	- پایین است
- هزینه‌های اداری	- بالاست به‌خاطر پیچیدگی برنامه بازپرداخت وام	- بالاست، به‌خاطر حجم زیاد دادوستدهای خرید - فروش مجدد، با این حال، اداره و نظارت بر وام ساده‌است، زیرا اقساط به‌طور مساوی تقسیم شده است
- اجرا	- مشکل است، به‌خاطر نبود احتمالی شفافیت در تعیین سود	- آسان است، زیرا تا بازپرداخت آخرین قسط، برنامه مالک کالا محسوب می‌شود

Source: Dhumale and Sapcanin/1998

* توسعه روابط نزدیک با مشتری، و در عین حال، اجرای سیستم‌های نظارت، به علاوه سیستم‌های پیگیری.

* ایجاد مسوولیت پذیری در کارشناسان وام برای اعطای وام علاوه بر جمع‌آوری بازپرداخت اقساط - و پرداخت حقوق بر اساس عملکردشان در موارد فوق.

* تعیین نرخ بهره و عوارض که منعکس‌کننده هزینه‌ها و ریسک‌ها باشد.

تمام این برنامه‌ها توسط بانک‌های بازرگانی خصوصی اجرا می‌شوند. در اردن و لبنان فقط وام‌های سرمایه کاری به واحدهای کوچک داده می‌شود، در حالی که در نوار غربی و غزه، هم وام‌های سرمایه‌ای و هم سرمایه پولی ارائه می‌شود. یک بانک در صورتی وام برای تامین سرمایه پولی می‌دهد که واحد اقتصادی کوچک از سابقه بازپرداخت وام‌های سرمایه کاری خوبی برخوردار باشد. از آنجا که نرخ بازپرداخت‌ها بالا می‌باشد، برخی از بانک‌ها از این نوع وامدهی سود چشمگیری نصیبشان می‌شود، و همین سود انگیزه مهمی برای بانک‌هاست که پس از قطع ارتباط هبه‌کنندگان، به این نوع وامدهی ادامه دهند.

برنامه‌های وامدهی برای بیکاری نقش مهمی را ایفا می‌کنند

در این گزارش سعی شده‌است تا پیشرفت‌های اعتبارات خرد در خاورمیانه و شمال آفریقا مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. همانطور که اشاره شد، در صنعت اعتبارات خرد این منطقه معمولاً تعریف

مثبتی ارائه نمی‌شود، و عمدتاً اعتبارات به شکل وام‌های کوچک سرمایه کاری داده می‌شود که معمولاً با بازپرداخت‌های به موقع، افزایش می‌یابد.

ولی بسیاری از برنامه‌هایی که تحت پوشش این بررسی قرار دارند، با تعریف سنتی اعتبارات خرد سازگاری ندارند. در عوض، این بانک‌ها به افراد بیکار وام‌های کوچک برای تامین سرمایه پولی ارائه می‌دهند. هدف از این کار، کاهش بیکاری است - و نه لزوماً اعطای خدمات مالی پایدار به افراد فقیر. از این برنامه‌ها به عنوان برنامه‌های وامدهی بیکاری یاد می‌شود.

برنامه‌های یادشده در برخی از کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا نسبت به برنامه‌های اعتبارات خرد از مشتریان فعال بیشتری برخوردارند، و سرمایه وام‌های معوقه آنها چشمگیرتر است. به علاوه، این برنامه‌ها کمک‌های مالی زیادی را از دولت‌ها و هبه‌کنندگان دریافت کرده‌اند. در این رابطه، اطلاعات کافی در مورد کشورهای مصر، اردن، لبنان، تونس و نوار غربی و غزه در دسترس است، ولی در مورد کشورهای مراکش و یمن این اطلاعات وجود ندارد. در یمن یکی از این برنامه‌ها وجود داشت، ولی اکنون تعطیل شده‌است. در مراکش نیز اطلاعات در دسترس نیست. در سایر نقاط دنیا هم برنامه‌های مزبور فاقد سیستم‌های اطلاعاتی مناسب هستند و به همین علت، قادر نبودند اطلاعات اساسی ارائه دهند. از این رو، اطلاعات مورد بحث از کیفیت ضعیفی برخوردار است و ناگزیر باید از آنها به جای آمار موثق و قطعی به عنوان شاخص استفاده شود.

جدول شماره یک

برنامه‌های اعتباری خرد و برنامه‌های وامدهی بیکاری در خاورمیانه و شمال آفریقا، ۱۹۹۹

شاخص	مصر	اردن	لبنان	مراکش	تونس	ساحل غربی و غزه	یمن	جمع یا میانگین
تعداد برنامه‌های اعتباری خرد	۱۵	۸	۵	۷	۶	۳	۴	۴۸
تعداد برنامه‌های بیکاری	۱	۳	۱۱	—	۵	۵	۰	۲۵
تعداد مشتریان فعال اعتبارات خرد	۹۰,۸۹۷	۱۷,۱۱۱	۴,۴۳۸	۴۲,۵۷۱	۳,۲۵۱	۷,۲۶۴	۲,۶۱۹	۱۶۸,۸۱۷
تعداد مشتریان فعال برنامه بیکاری	۴۰,۰۰۰	۵,۳۲۰	۶,۳۳۰	—	۲۲,۵۷۵	۱,۵۳۷	—	۷۵,۷۶۲
میزان سرمایه اعتبارات خرد معوقه (دلار)	۴۷,۶۲۹,۰۸۷	۱۷,۵۹۹,۰۹۸	۲,۰۱۸,۱۰۳	۶,۰۰۸,۱۸۵	۱,۸۰۸,۱۸۱	۲,۱۳۶,۲۶۷	۴۷۴,۳۸۰	۷۷,۶۷۳,۳۰۱
میزان سرمایه معوقه برنامه بیکاری (دلار)	۲۰۰,۰۰۰,۰۰۰	۲۵,۰۰۹,۴۵۰	۸,۶۷۶,۹۷۱	—	۸۵,۰۰۰,۰۰۰	۴,۱۹۳,۳۳۹	—	۳۲۲,۸۷۹,۷۶۰
میانگین تراز معوقه وام‌های اعتباری خرد (دلار)	۵۲۴	۹۹۰	۴۵۵	۱۴۱	۵۵۶	۲۹۴	۱۸۱	۴۶۰
میانگین تراز معوقه وام‌های بیکاری (دلار)	۵,۰۰۰	۴,۷۰۱	۱,۳۷۱	—	۳,۷۶۵	۲,۷۲۸	—	۴,۲۶۲
مشتریان زن اعتبارات خرد (درصد)	۲۵	۴۷	۹۵	۷۶	۶۴	۱۰۰	۲۶	۴۶
مشتریان زن برنامه بیکاری (درصد)	۲۰	۲۵	۲۳	—	۲۰	۴۴	—	۲۱

- یعنی اطلاعات در دسترس نبوده است. منبع: بررسی نهاد‌های اعتباری خرد توسط بانک جهانی